

Tiwakawaka

Ngā pūrākau o Ngāti Awa

He puka aratohu hei tautoko i te hōtaka ako

Tau kura 1-3

Taumata 1 o Te Marautanga o Aotearoa

He mihi

Kei ngā ringa hāpai i te hoe o te mātauranga, tēnei a Te Aho Ngārahu te mihi atu nei. E tino kore nei te hoe e rangiruatia i a koutou engari ia ka tia tonu, ka tia tonu kia ū pai ai tō tātou waka, te waka o mōhio, o mārama, o matatau, ki uta. Hui e, taiki e!

E ngā uri o Ngāti Awa, tēnā rā koutou i te rangatira o te whakaaro e whakaputaina ai ngā kōrero tuku iho mō te taenga mai a tō koutou tipuna a Tīwakawaka ki Kākahoroa, ki Whakatāne i Aotearoa nei. Hei koha tēnei taonga ki ngā tamariki nohinohi me ngā iwi o tēnā moka, o tēnā whaitua o te motu whānui.

He puka aratohu tēnei i whakaritea hei tautoko i ngā hōtaka ako o te hunga kaiako. Kia whakamahia tahitia te rauemi nei ki te ī-pukapuka kua puta i a Te Aho Ngārahu, e whai māramatanga ai te hunga pānui ki te rētōtanga o ngā kōrero kua horahia e ngā uri o te tipuna nei a Tīwakawaka.

Tēnā koutou, tēnā tātou.

I whakaputaina tēnei rauemi i te tau 2022 e te Tāhuhu o te Mātauranga.
PO Box 1666, Te Whanganui a-Tara 6140, Aotearoa
www.education.govt.nz

Manatārua i tēnei rauemi © Te Karauna 2022.
Nā CORE Education Ltd tēnei rauemi i tuhi.

Kairangahau, kaituhi matua: CORE Education Ltd
Kaihoaoho: CORE Education Ltd

Ka wātea tuihono tēnei rauemi i www.kauwhatareo.govt.nz

Nga ihirangi

He mihi	2
Ngā ihirangi	3
He kupu whakataki	4
He kōrero whakamahuki mō Tīwakawaka	4
Te Marautanga o Aotearoa	5
Ngā hononga ki ngā Wāhanga Ako	5
Te momo tuhinga	6
He ngohe	6
I mua i te pānui i te tuhinga pūrākau	6
Te whakataki i te pūrākau whakamārama	6
He ngohe wetewete	7
Ngohe 1: Tāwhai pikitia	7
Ngohe 2: Tuhituhi me te Whakahua kupu	7
Ngohe 3: Te hono i te kupu ki te tikanga hāngai	8
Ngohe 4: He whakaaturanga	9
Ngohe 5: He tito waiata, haka rānei	9
Matapaki tahi ki ngā ākonga ngā akoranga i hua mai ai i te pūrākau	9
Ngā tohutoro	10
Ngā hononga tuihono	10
Ngā rauemi	10

He kupu whakataki

He rauemi tēnei ī-pukapuka kua tuhia ki te reo Māori hei rauemi taunaki i te pūrākau Tīwakawaka.

- Ko tā te puka aratohu nei he tautoko i ngā mahi a te pouako ki te whakatairanga, te whakamahere, te whakaako, me te aromataawai hoki i te tuhinga pūrākau Tīwakawaka me ūna āhuatanga huhua.
- Ka kitea i te pukapuka nei ngā āhuatanga e rārangī mai ana ki raro iho nei:
- ngā hononga ki *Te Marautanga o Aotearoa*.
- te/ngā ara whakahāngai i ngā kōrero o te putanga nei ki tā te kura hōtaka ako
- te/ngā ara whakawhānui i ngā horopaki me ngā whakamahinga o tēnei putanga mā te whakatauira i ngā momo ngohe ako te/ngā ara tīpako i ngā pūkenga me te mātauranga e arotahitia ana me te tautohu i ngā rautaki ako hei whāngai i ēnei āhuatanga ki te ākonga.

He kōrero whakamahuki mō Tīwakawaka

E mihi tonu ana ki a Ngāti Awa me ūna pūkenga nā rātou i whai wāhi ai tātou ki te reo o te takiwā, ki tēnei kōrero tuku iho me ūna hītori anō hoki.

He mea tuku iho ngā kōrero e whakatairangatia ana te tipuna a Tīwakawaka e Te Kani Kingi rāua ko Malcolm Mulholland. Kua toro atu rāua ki ētahi o ngā mātanga o Ngāti Awa me ngā kaimahi o Te Whare Wānanga o Awanuiārangi. Nā rāua tonu ngā kōrero pono i whakaū, i whakaae.

Ko te tipuna tuatahi i nohoia a Kākahoroa (ko Whakatāne te ingoa e mōhiotia whānuitia i ēnei rā) ko Tīwakawaka, he mokopuna nā te tipua nei, a Māui.

Kei raro iho nei tētahi kōrero whakahoropaki i te takinga mai o te kōrero tuku iho:

Tērā tētahi tangata, kotahi mano tau ki mua, ko Tīwakawaka tōna ingoa. Ko ia te rangatira o runga i te waka Te Aratauwhāiti. I hoe mai a Tīwakawaka me ūna tāngata ki Aotearoa i runga i Te Aratauwhāiti ki te wāhi e kīia nei ko Mataora. Nā tōna tupuna, nā Māui-tikitiki-a-Taranga, a Tīwakawaka i whakamōhio atu mō te whenua e karangatia nei ko Kākahoroa.

Te Marautanga o Aotearoa

E rārangi mai nei ētahi hononga hāngai ki Te Marautanga o Aotearoa hei hāpai i ngā mahi ako me tēnei tuhinga pūrākau. Mā te pouako tonu e whiriwhiri ko ēhea Wāhanga Ako me ūna whāinga paetae e whai take ana ki ngā whakaakoranga ka whakahaerehia.

Ngā hononga ki ngā Wāhanga Ako.

Te Taumata	Te Wāhanga Ako	Te Whenu	Ngā Whāinga Paetae
1 He Pīpī	Te Reo Māori	ā-Tinana (Āheinga Reo)	Ka mārama he reo anō tō te tinana.
1 He Pīpī	Te Reo Māori	ā-Tinana (Rautaki Reo)	Ka mārama, ka whai i ngā tohutohu māmā.
1 He Kaha	Te Reo Māori	ā-Waha (Āheinga Reo)	Ka whakapuaki rerenga kōrero māmā, pātai māmā rānei.
1 He Kaha	Te Reo Māori	ā-Waha (Puna Reo)	Ka tika, ka pārekareka te whakahua.
1 He Kaha	Te Reo Māori	ā-Waha (Rautaki Reo)	Ka whakaputa pātai māmā hei rapu mōhiohio.
1 He kaha ake	Te Reo Māori	ā-Waha (Āheinga Reo)	Ka whai tikanga āna tuhinga, āna tānga.
1 He kaha ake	Te Reo Māori	ā-Tā (Puna Reo)	Ka tautohu i te kupu ahakoa te horopaki.
1 He kaha ake	Te Reo Māori	ā-Tā (Rautaki Reo)	Ka tiri haere i ūna whakaaro i mua i te tuhinga.
1 He pakari	Te Reo Māori	ā-Waha (Āheinga Reo)	Ka whakapuaki kōrero e hāngai ana ki ngā kaupapa o te wā.
1 He pakari	Te Reo Māori	ā-Tā (Puna Reo)	Ka whai whakaaro atu ki ngā kupu hou i roto i ngā tuhinga.
1 He pakari	Te Reo Māori	ā-Tinana (Rautaki Reo)	Ka mārama, ka whai i ngā whakaritenga me ngā tohutohu wāhanga maha.
1	Tikanga ā-Iwi	Te Wāhi me te Taiao	Ka whakamārama i ngā āhuatanga tūturu me ngā āhuatanga ahurea o tētahi wāhi.
1	Ngā Toi	Toi Ataata	Ka tūhura, ka whakautu atu, ka whai mōhiotanga, ka whai māramatanga: - i ngā huanga me ngā ariā - ki ngā tohu o tōna ao
1	Ngā Toi	Ngā Mahi a te Rēhia	Ka tūhura, ka whakamahi, ka whai māramatanga, ka whakanui: - i ngā huanga o te whakaari mā te tinana, mā te oro, me te kupu.

Te momo tuhinga

I te kohinga *He Manu Tuhituhi*, tētahi rauemi hāpai i te tuhituhi, ka kīia a Tīwakawaka he Tuhinga Pūrākau Whakamārama i te taumata o He Manu Taketake. Ki te hiahia rānei te pouako ki te torotoro haere i te kohinga katoa, ka āhei te pēnā i te paetukutuku e hono nei - [He Manu Tuhituhi \(PDF\)](#).

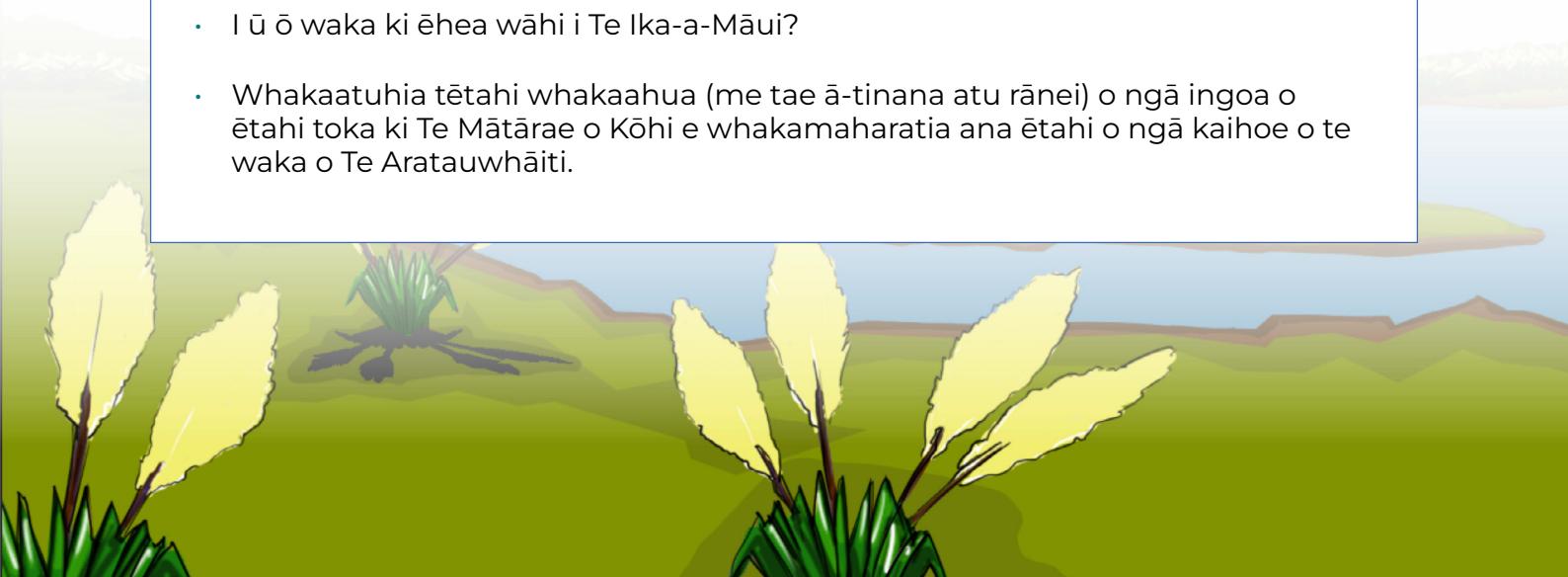
He ngohe

E rārangī mai ana i konei ētahi ngohe e hāngai ana ki te tuhinga *Tīwakawaka* ka taea e te pouako te whakamahi i roto i tana hōtaka ako. Ka taea anō e te pouako te rāwekeweke i ēnei whakaaro kia hāngai ake ki ngā whāinga ako me ngā hiahia o ngā ākonga.

I mua i te pānui i te tuhinga pūrākau

Te whakataki i te pūrākau whakamārama.

- Ko wai a Māui?
- He aha ētahi o ngā pūrākau o Māui e mōhiotia whānuitia ana?
- Wānangahia te pūrākau mō te hīnga ake o te whenua e kīia nei ko Te Ika-a-Māui. Ohia manomanotia tō rātou mōhio ki ngā wāhangā o Te Ika-a-Māui. Hei tauira: Te ūpoko, te puku me te hiku o te ika. Āta tirohia te mahere whenua, ā, wānangahia ngā ingoa i tapaina e ngā tīpuna ki Whakatāne. Ko wai ngā iwi o Whakatāne?
- Ka heke mai i tēhea waka? Whakamāramahia ngā kōrero i te pūrākau: Ka heke mai a Tīwakawaka ki Aotearoa i mua rā anō i te hekenga nui o ngā waka tīpuna? Ko hea ū waka?
- I ū ū waka ki ēhea wāhi i Te Ika-a-Māui?
- Whakaatuhia tētahi whakaahua (me tae ā-tinana atu rānei) o ngā ingoa o ētahi toka ki Te Mātārae o Kōhi e whakamaharatia ana ētahi o ngā kaihoe o te waka o Te Aratauwhāiti.

He ngohe wetewete

E rārangi mai ana ētahi ngohe hei hāpai i te wetewete i ngā āhuatanga o te tuhinga Tīwakawaka. He tauira noa iho ēnei. Mēnā rā he take, māu tonu e raweke kia pai ai tō whakamahi kia hāngai ake ai ki tō hōtaka whakaako.

Ngohe 1: Tāwhai pikitia

Whakatakotoria he pepa angangi ki runga ake o tētahi pikitia o Te Ika-a-Māui e hiahia ana koe ki te tāwhai, kia kitea tonutia ai te whakaahua i raro iho, ka tuhi ai i tehua ki te pepa o runga ake. Whakarākeitia te pikitia ki ngā tae o ngā whenua, ngā maunga me ngā wai. Tuhia ētahi o ngā ingoa o ngā wāhanga o Te Ika-a-Māui, waihoki ko te whaitua o Whakatāne ki tāu i tāwhai ai.

Ngohe 2: Tuhituhi me te Whakahua kupu

E rārangi mai ana ētahi kupu nō te pūrākau. Ko tā ngā ākonga he āta tuhituhi, he āta whakahua hoki i te kupu.

- Kākahoroa
- Whakatāne
- Tīwakawaka
- Te Aratauwhāiti
- Mataora
- Māui-tikitiki-a-Taranga
- Te Waiariki
- Te Mātārae o Kōhi
- Toitehuatahi
- Ngāti Ngainui
- Ngāti Awa

Ngohe 3: Te hono i te kupu ki te tikanga hāngai

Kua rārangī mai ētahi kupu tekau katoa me ētahi kupu whakarōpū i te momo e whakaahuatia ana i te kupu arā, he wāhi rānei, he tipuna rānei, he waka rānei, he iwi rānei. Ko tā ngā ākonga he whakarōpū i te kupu ki te tikanga e hāngai ana kātahi ka tā i ngā kupu hei whakaahua, hei tauira: he pikitia o ngā wāhi, he tīpuna, he waka, he iwi hoki. Whakaritea ngā kupu nei ki runga kāri, ka āta whakarōpūngia ngā kāri e te ākonga ki te tikanga e tika ana.

- Kākahoroa
- Whakatāne
- Tīwakawaka
- Te Aratauwhāiti
- Mataora
- Māui-tikitiki-a-Taranga
- Te Waiariki
- Te Mātārae o Kōhi
- Toitehuatahi
- Ngāti Ngainui

Waka	Iwi
Tipuna	Wāhi

Ngohe 4: He whakaaturanga

He mahi nō ngā tīpuna te tuku iho ā-wahatia ngā kōrero o ngā pūrākau. Me whakarite whakaari koutou ko ngā ākonga hei whakamārama atu ki te hunga mātakitaki i ngā kōrero mō Tīwakawaka.

Ka wāwāhia, ka whakarāpopotohia hoki ngā rerenga o te pūrākau o Tīwakawaka. Mā tēnā, mā tēnā o ngā ākonga tētahi o ngā rerenga e ako kia mau ā-hinengaro. Me whai māramatanga hoki te ākonga ki ngā kupu o te rerenga e kōrerohia ana. Ka tuhi pikitia rānei te ākonga hei whakaatu atu i te ngako o ngā kōrero o te rerenga e kōrerohia ana. Kei te pukapuka He Tuhinga Whakangahau o te kohinga rauemi He Manu Tuhituhi tētahi ara tuhituhi i te whakaari hei hāpai i a koutou i tēnei ngohe.

Ngohe 5: He tito waiata, haka rānei

Titoa tētahi waiata poto, haka poto rānei me ngā ākonga e whakamārama ana i te ngako o ngā kōrero o te pūrākau Tīwakawaka.

Kia waru pea ngā rerenga poto e whakaraupapahia ana ngā ariā matua o te pūrākau. He waiata poto, haka poto rānei hei kīnaki mō te whakaaturanga, hei whakaako atu hoki ki ngā ākonga o te kura.

Te matapaki i ngā kōrero me ngā hua i kitea i te pūrākau

He aha ngā kōrero matua kua hua mai i te pānuitanga o te pūrākau Tīwakawaka? He aha ētahi tikanga Māori ka kitea i tēnei pūrākau?

Māu, mā ngā ākonga hoki ngā āhuatanga o te pūrākau e matapaki kia mārama ake ai koutou ki ūna āhuatanga, ki ūna hanga, ki āna kōrero anō hoki.

Ngā tohutoro

Goultion, F., Lediard, S., Butts, F., Karatea, M., Te Whāiti, W. (2008). *He Kura Tuhituhi me He Manu Taketake: Te Pukapuka Aratohu mā te Kaiako*. Te Papa-i-oea: Aronui Limited.

Te Tāhuhu o te Mātauranga (2008). *Te Marautanga o Aotearoa*. Wellington: Te Pou Taki Kōrero.

Ngā hononga tuihono

He Pātaka Kupu - <https://hepatakakupu.nz/Paekupu> -
<http://paekupu.co.nz/>

Ngā mahi whakaari a te Māori: He hītori Māori. He hokinga mahara -
<http://maorihistory.tki.org.nz/mi>

Ngā rauemi

[He Manu Tuhituhi](#)

